

Felek'in Felsefesi: Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar

Philosophy of Celestial Sphere: Debates on Acceptance and Rejection

• Mehmet DERİ^a

^aRağbet Yayınları
İstanbul, Türkiye

Received: 15.11.2022
Received in revised form: 18.11.2022
Accepted: 18.11.2022
Available online: 10.03.2023

Correspondence:
Mehmet DERİ
Rağbet Yayınları
İstanbul, Türkiye
mehmet.deri@gmail.com

Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan, *Felek'in Felsefesi: Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2019, 392 Sayfa, ISBN: 978-605-196-251-1

ÖZ İnceleyeceğimiz eser, klasik İslâm düşüncesinin meselelerinden felekler ve bağlantılı olarak gök akılları, küreleri ve nefisleri hakkında hem tarihsel bir akış sunmakta hem de Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsîfe*'si ve ona yapılan şerhlerini merkeze alarak sistematik bir karşılaştırma yapmaktadır. Eser, klasik İslâm düşüncesine aktarılan ve genellikle Antik/Helenistik felsefi mirasın bir birikimi kabul edilen fizik âlem ile metafizik gerçeklik arasındaki irtibatı sağlamada, göksellerin İslâm düşüncesindeki seyrini tartışmaya açmaktadır. Feleklerin canlılığı, hareketlerindeki bilinç düzeyi ya da iradeleri ve aklı olarak ortaya koydukları epistemik faaliyetler, bu konunun İslâm düşüncesinde hem bir mesele olarak tartışılmasını sağlamış hem de İslâm inancının aklı ve felsefi açıdan yeni bir tarzda yeniden yorumlanmasında etkili olmuştur. Bunlarla beraber eser, felekler bağlamında gök akılları, nefisleri, küreleri ve onlar üzerinden yapılan müktesebâtın, *Tehâfüt* ve onun şerhleri üzerinden de bir tartışma zemini oluşturduğunu belirtmektedir. Bu açıdan Gazzâlî, yöntemi kelâmdan, sistematîği felsefeden neşredilen eseri *Tehâfüt*'te filozofların aklı yetersizliğini ortaya koymak istercesine, onlar tarafından göksellere biçilen rolün hem dinî hem de aklı olarak tutarsız olduğunu iddia etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm felsefesi; Meşşâî felsefe; felek; göksel akıllar; semavî cisimler

ABSTRACT The work we are going to examine both presents a historical flow about the celestial minds, spheres, and souls, which are the issues of classical Islamic thought, and makes a systematic comparison by centering al-Ghazali's *Tahafut al-Falasifa* and the commentaries made on it. The work emphasizes that it provides the connection between the physical world and metaphysical reality, which was transferred to classical Islamic thought and generally accepted as an accumulation of Ancient/Hellenistic philosophical heritage and opens the course of the heavens in Islamic thought to discussion. The vitality of the faleks, their level of consciousness or will in their movements, and their intellectually epistemic activities have enabled this issue to be discussed as an issue in Islamic thought and have been influential in the reinterpretation of Islamic belief in a new mental and philosophical way. In addition to these, the work states that the heavenly minds, their souls, their spheres, and the acquis made through them in the context of the faleks constitute a discussion ground through the *Tahafut* and its commentaries. In this respect, al-Ghazali claimed that the role assigned to the celestials by philosophers is inconsistent both religiously and intellectually, as if to reveal the intellectual inadequacy of philosophers in his work *Tahafut*, whose method is from kalam and whose systematics is from philosophy.

Kitaba ismini veren “Felek’in felsefesi” ifadesi üç hususu aydınlatmak için kullanılmıştır. İlk olarak Meşşâî filozofların gök ve onunla irtibatlı olarak kullandığı kavramlar tartışmaya açılmıştır. İkinci olarak Gazzâlî’nin *Tehâfüt* adlı eseri merkezindeki eleştirileri ve bu esere yazılan şerhlerin meseleye nasıl baktıkları irdelenmiştir. Üçüncü olarak ise göksellerin ontolojik, kozmolojik ve epistemolojik açıdan varlık gerekçelerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Eserin aşağıda belirtilen iddiası dikkate şayandır: Felekler ve bunların dairevî deviniminde yer bulan semavî varlıkların canlılığı, idrak ve itaat özelliklerinden dolayı bir iradeye sahip olmaları ve sonsuz cüz’î bilgilere mazhar olmaları gibi hususlar bugünün modern biliminde tartışmaya açık hususlardır. Keldâniler, Bâbilliler, Sabiîler ve Antik Yunan’dan bu yana kutsallığı kabul edilen gökseller, genellikle Tanrı’dan sonra ikinci öneme sahip varlıklar olarak kabul edilegelmişlerdir. Maddenin çekim kanunu bilgisinin yakın zamanda keşfedildiği ve bu sebeple feleklerin canlı olma, bilme ve itaat etme özelliklerine sahip olmaları gibi filozofların iddialarının geçerliliğini yitirdiği düşüncesini yeniden gözden geçirmek gerekir. Filozofların bu iddialarıyla neyi kastettiği yeniden gözden geçirilmelidir. Kindî’nin dediği gibi, bütün âlemi yaratan ve “Hayy” ismiyle varlığa tecelli eden Allah’ın, yarattığı birçok şeyi cansız, hissiz ve bilinçsiz yaratması ne kadar doğru bir çıkarımdır? Özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından varlığın Allah’tan taşmasında (sudûr) önemli bir konumda yer alan göksel varlıklar, nefis ve maddeleriyle beraber meleklerle benzetilmiş, böylece hem metafizik bir temellendirmeye hem de din-felsefe uzlaşısı ekseninde dinî bir delillendirmeye tâbi tutulmuşlardır. Bu konuda Gazzâlî’nin eleştirilerine rağmen feleklere canlılık ve irade vermede kararlı olan filozoflar, bütün âlemi, Allah’ın varlığının canlı bir tecellisine dönüştürmüşlerdir.

İnceleyeceğimiz eser giriş, üç bölüm, sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında (s. 11-34); İslâm kozmolojisinin özellikle Antik Yunan ve Hellenistik felsefe olmak üzere etkilenim alanı, gelişim evreleri ve görünen âlemden hareketle kozmos ötesi Hakikat’a ulaştıran bir perspektif sunulmuştur. Bu yapılırken aklî yol ve yöntemlerle elde edilen bilgi, dinin bilgi elde etme ya da bilgi verme yöntemi olarak kullandığı vahiy ile sütkardeş seviyesinde uzlaştırılmak istenmiştir. Özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ, din dili ile felsefî söylemi birleştirme gayretlerinin bir neticesi olarak feleklerle melekleri özdeşleştirmişlerdir. Yine giriş bölümünde felek kavramının etrafında şekillenen hususlar İslâm Bilim Tarihi’nin literatürü üzerinden tartışılmıştır. Mesela, Batlamyus kökenli yer merkezli sistemden Anti Batlamyusçu bir görüş olarak İslâm bilimcileri tarafından ileri sürülen evren merkezli sisteme geçişin İslâm Bilim Tarihi’ndeki seyri tartışmaya açılmıştır. Felek, felek-i aksa gibi kavramlara ilaveten sabit yıldızlar ve gezegenler, küre, akledilir sûretler (mufârik akıllar, soyut cevherler), Ay üstü ve Ay altı âlem, anasır-ı erbaa, burç, zodyak gibi diğer bazı kavramlar da çalışmanın giriş bölümünde açıklanmıştır.

Birinci Bölümde (s. 35-86) “*Antik Dönem Kozmolojisinde Felekler*” başlığı altında; Antik Yunan ve Hellenistik düşüncede felek kavramının ne anlama geldiği tartışılmıştır. Platon, Aristoteles ve Yeni Platoncu görüşler bu bölümde tartışılmış, din ile felsefe etkileşiminin ziyadesiyle iç içe olduğu gözlemlenmiştir. “Kaostan Kozmosa, Tanrı ve Felekler” başlığında Platon’un evren anlayışı tartışmaya açılmıştır. “Hareketsiz İlk Muharrik ve Ezelî Gök” başlığı ile Aristo’nun yer merkezli evren modellemesinde Tanrı ile insan arasında evrenin ezeli varlığı tartışılmıştır. “Sudûrun Bir Aşaması Olarak Göksel Varlıklar” başlığı ile Yeni Platoncu felsefede Tanrı’nın ezeli yaratması olarak isimlendirilen sudûr anlayışında göksel

varlıkların mahiyeti ele alınmıştır. Tanrı'dan ilk taşanların göksel varlıklar olduğu ve değer sırasına göre Ay üstü âlemden Ay âlemin en süfli varlıklarına kadar bir varlık hiyerarşisinin izlendiği vurgulanmıştır.

İkinci Bölüm (s. 87-174); *“Meşşâî Felsefede Felekler: Göksel Akıllar, Nefisleri ve Küreleri”* başlığını taşımakta olup bu bölümde, genel kozmoloji anlayışlarının bir gereği olarak Meşşâî filozofların Antik dönemin mirasını din ve metafizik ile birleştirip felsefe yapmak suretiyle kozmolojiye yeni bir bakış açısı getirip getirmediği hususu tartışılmıştır. Kindî ile başlayan bu süreç özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ'nın, din dili ile felsefi söylemi birleştirme gayretlerinin bir neticesi olarak feleklerle melekleri eşdeğer kabul etmesiyle farklı bir noktaya gelmiştir. “Bütün Evren Canlıdır” alt başlığı ile İlk Müslüman Meşşâî filozof Kindî'nin kozmik evren modellemesi tartışmaya açılmıştır. Ona göre Gök kürelerinin hareketi daireseldir, şekilleri küredir ve varlığa etki ederler. Onlar aynı zamanda canlıdır ve Allah'a ibadet ederler. Bu özelliklerinin neticesinde Gök küreleri temyiz gücüne sahiptirler ve tikelleri bilirler. “Kozmolojiye İlk Sistematik Bakış” alt başlığı ile Fârâbî'nin kozmik evren tasavvuru ele alınmıştır. Fârâbî, Plotinus'un İlk İlke'den meydana çıkmak demek olan varlıkların sudûrunu, Aristo'nun semavî felekler nazariyesiyle birleştirilmiştir. Bunu din-felsefe uzlaşısı ekseninde İslâm'ın tevhid ilkesi ile açıklamak suretiyle kozmoloji anlayışına dinî bir kimlik vermek istemiştir. “Kozmolojinin Zirvesi” alt başlığında İbn Sînâ'nın kozmoloji anlayışı açıklanmıştır. Ona göre İlk İlke'den taşması ile ve bu feyzin neticesinde üstünlük ve şeref bakımından hiyerarşik düzende yerini alan gök akılları, nefisleri ve küreleri, şeref bakımından üstün bir şekilde konumlandırılmışlardır. Platon, Aristoteles ve Yeni Platoncu etkiye rağmen İbn Sînâ'nın göksel varlıklara getirdiği yorum kendine hastır. “Her şeyin Sebebi İlk Sebep” alt başlığında İbn Rüşd, meseleyi din-felsefe uzlaşısını merkeze alarak anlamış; bütün kâinatı Allah'ın eseri olarak temellendirmiş, kozmolojisini kökleri Aristoteles'e dayanan, âlemdeki sebep-sebepli ilişkisinin zorunlu bir faili gerektirmesi düşüncesi üzerine bina etmiştir.

Üçüncü Bölümde (s. 175-352); *“Tehâfüt ve Şerhlerinin Bir Problemi Olarak Felekler: Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar”* başlığı altında felekler ve bağlantılı olarak göksel varlıklar hakkındaki tartışmalar, Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'teki reddiyesinden başlamak üzere *Tehâfüt* geleneğinin önemli temsilcilerinin meseleyi ele alışları üzerinden incelenmiştir. Bu perspektiften hareketle Gazzâlî'nin ne anlatmak istediği filozofların ne demek istediği ile mukayese edilmiştir. *Tehâfüt*'ün on dört, on beş ve on altıncı meselelerini kapsayan bu konu kitapta, ontoloji, kozmoloji ve epistemoloji gibi felsefenin omurgasını oluşturan başlıklar altında ele alınmıştır. Kabul ve ret cihetinden tartışmaya açılan konular üç başlık altında özetlenmiştir. Bunlar: 1. Göğün canlı olup dairesel hareketiyle Yüce Allah'a itaat ettiğine dair filozofların delil getirme konusunda aciz bırakılmaları, 2. Göğü hareket ettiren amaç hakkında filozofların görüşlerinin çürütülmesi ve 3. Göklerin nefislerinin bu âlemde meydana gelen bütün cüz'ileri bildiği hakkında filozofların görüşlerinin çürütülmesi şeklindedir. Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'ü ve bu kitaba yapılan başta İbn Rüşd, Hocazâde, Ali Tûsî, Karabâğî, Kemal Paşazâde gibi *Tehâfüt* şarihlerinin görüşleri etrafında şekillenen tartışma, metin tutarlılığı bakımından ortaya konmak istenmiştir.

Sonuç kısmında (s. 354-366) ise çalışmanın genel bir özeti ve değerlendirmesi yapılmıştır. Kitapta, din-felsefe uzlaşısı tartışmasından hareketle, İslâm Meşşâî filozoflarında felekler ve bunların dairevî dönüşleriyle konumlanan göksel varlıkların, Allah ve Ay üstü âleme dair her şey ile insan ve Ay altı âleme dair her şey arasındaki irtibatı sağlamada ne kadar önemli bir rol üstlendikleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda rol biçilen gök akılları, küreleri ve nefislerinin varlıklarına, konumlandırılmasına ve ilâhî olanla irtibatlandırılmasına yapılan itirazlar, -Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'ü ve ona yapılan şerhler merkeze alınarak- kabul ve ret cihetiyle tartışılmıştır.

Netice itibariyle “*Felek’in Felsefesi: Kabul ve Ret Cihetinden Tartışmalar*” başlıklı bu çalışma; Klasik İslâm düşüncesinde “felek” kavramını müstakil olarak ele alan ilk çalışma olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde sunulması, oldukça zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, yazarının konuya olan hakimiyeti, özgün yorumları ve değerlendirmeleri, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle alana ilgi duyan akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.